

СЮЖЕТ І ТИПОВІ ОБСТАВИНИ У РОМАНАХ М. ШОЛОХОВА „ТИХИЙ ДОН" І М. СТЕЛЬМАХА „КРОВ ЛЮДСЬКА – НЕ ВОДИЦЯ" І „ХЛІБ І СІЛЬ"

Аналізуючи тексти романів М. Стельмаха і М. Шолохова, науковці вирішують цілий ряд складних завдань. У статті ми розглянемо своєрідність сюжету романів письменників і функції типових обставин як основних аспектів художнього зображення дійсності.

Під терміном „сюжет" ми розуміємо таку систему подій, яка включає зовнішні ситуації, що висвітлюють реальні обставини, і внутрішні, що передбачають всебічне дослідження психологічного розвитку людини. Типовість же у своїй основі – це відбиття життєвої правди. І герой, як представник відповідної соціальної групи, може існувати тільки у типових обставинах, оскільки митець помічає найхарактерніше у бутті людини і втілює дійсність у конкретні образи. Визначення головних персонажів і основної сюжетної лінії цілком пов'язано із втіленням ідеї роману. Але це, у свою чергу, не применшує важливості другорядних образів та інших сюжетних ліній.

Отже, досліджуючи особливості відображення типових обставин у романах М. Шолохова і М. Стельмаха, вбачаємо за потрібне розділити їх на групи. У центрі уваги опиняється висвітлення письменниками сімейних конфліктів крізь призму глобальних проблем того часу, показ окремих мікрорізбрань персонажів як засобу своєрідного втілення типових обставин у романах, а також змалювання життя мирних людей під час воєнних подій.

Слушне визначення типових обставин життя козаків дає один з літературознавців: „Побут у „Тихому Доні" не самодостатній, не зводиться до побутовизму. Шолохов вміє „підняти" побут, розімкнути його межі, проникаючи в його творчі витoki. Побут – першооснова плину життя, доцільності світопорядку, стійких його форм та норм, а також той рівень буття, у якому виявляється творчий дух народу, сплітається візерунок характерів і доль, соціально-побутових стосунків" [1,153].

Спочатку родина Мелехових у романі „Тихий Дон" є уособленням життя козацтва в цілому і вже потім під час розвитку сюжету їхні сімейні конфлікти розглядаються крізь призму проблем суспільства. Як уже зазначалося раніше, центральна сюжетна лінія роману „Тихий Дон" відтворює історію родини Мелехових. Але її специфіка, як і в романах М. Стельмаха, полягає у відображенні глибокого взаємозв'язку і взаємопроникнення побутового і соціального конфліктів. Так, наприклад, брати Мелехови опинилися (в окремі періоди їх життя) по різні боки класової ворожнечі. І вони боялися головного: зустрітися на полі бою ворогами. І Григорій, і Петро відчують жаль через неминучий розкол не тільки своєї родини, а й усіх козаків. Оскільки у цей період весь народ розділювався, типовим було зустріти братів, батьків і дітей по

різні боки у проблемних ситуаціях. Цей конфлікт (як і у романах М. Стельмаха) зумовлює розвиток не тільки зовнішніх ситуацій, а й внутрішніх, у розгортанні сюжетних ліній роману „Тихий Дон”. Григорій починає міркувати про справедливість, майбутнє сім'ї, Батьківщини, і ці роздуми впливають на його подальші вчинки, а отже і на розгортання однієї з сюжетних ліній.

М. Стельмах, навпаки, від конфліктів окремих родин переходить до змалювання проблем усього тогочасного українського селянства. Образ землі у романах М. Стельмаха виступає не тільки рушійною силою розвитку подій, вона стає причиною багатьох соціальних конфліктів між людьми. На перший погляд, перед нами постають відособлені сподівання кожної людини (Марійка Бондар мріє про землю для своєї дитини, стара Чайчиха – про добробут для своїх онуків, Мирон Підпригора – про спокій власної родини...): „– *Свириде Яковлевичу, а хто ж тепер мені – чи Тимофій, чи ви – зможете, звиняйте, перемінити наділ? – приглушуючи вусами слова, підвівся з ослона Мирон Підпригора.../ Мирон... зашепотів: / – В такому ділі кожний своєї вигоди мусить шукати... І Тимофій не дарма помінявся зі мною. Він таки хитрий: знає, що панська земля тепер виробилася, гіршою стала, аніж Денисенкова*” [4, 19-22]. Олександр Підпригора після зборів лютував, не стерпівши хитрощів брата. А Мирон так і не зрозумів своєї підлості у ставленні до інших, оскільки земля уособлювала всі його сподівання.

Типовим для селян є споконвічний конфлікт поділу спадщини (частіше за все і найдорожче – земельного наділу), що зумовлює ускладнення родинних взаємовідносин. Наприклад: „– *Тільки ти підкинув їх (листівки – А.А) мені! – ще голосніше закричав Яків. – Побоявся ділитися господарством зі мною! Злякався, що доведеться землю і господарство паювати... Каїн ти, а не брат! Будь ти тричі проклятий зі своїм багатством! – і він з кулаками несамовито кинувся на Терентія*” [3, 606].

Впродовж розвитку сюжету обох романів М. Стельмаха можна простежити зміну світогляду всього українського народу, який об'єднується для боротьби зі спільними ворогами (згадаймо Бондаря, Горицвіта, Мірошніченка, Данила Підпригору, Левка Щербину...). Хоча основна маса селян ще продовжує мислити звичними для неї категоріями, підпорядковуючи особисте життя традиціям. „Письменник бажає, щоб ми зрозуміли і витоки, і складність, і цілісність – при всій суперечливості „складових” – світогляду його героїв. Розбивається вщент цілісний, закінчений світ, звідси такі хворобливі процеси, що відбуваються у селянських... душах” [2, 295].

Селяни на початку згаданих романів М. Стельмаха не замислюються над ідейною схожістю їхніх проблем. Події, що розвиваються на селі, дали поштовх для розвитку внутрішньої сюжетної лінії, яка відбиває роздуми людей про своє скрутне становище. Наприклад, Христина розуміє, що розмови різних людей стосуються тільки панів і землі: „*Одне в усіх людей на устах і в голові. Одне! А хіба не сказав їй нещодавно Мар 'ян Поляруш, що в цьому році фортуна повернеться до хлібороба: буде він мати землю і в Криму, і на Дону, і в Сибіру, і в їхньому селі?*” [3, 612].

М. Стельмах майстерно доводить, що конкретика історичних обставин детермінує типовий світогляд селянських родин. Такий аспект зображення дещо ускладнений через переривання окремих сюжетних ліній і продовження їх через кульмінаційні моменти внутрішнього розвитку того чи іншого персонажа у романах (події, що відображають розвиток характеру Мар'яна Поляруша, Романа Волошина, Юрія Дзвонаря, Якова Плачинди...). Автор інколи вдається до підтексту, через який прагне передати свої симпатії чи антипатії до персонажів чи подій.

Сюжетні лінії у романі „Тихий Дон” також включають не тільки зовнішні ситуації, а й внутрішні. Автор зупиняється на відображенні особливостей прояву війни і миру у психологічному розвитку кожного окремого персонажа (Григорій і Петро Мелехови, Митрій Коршунов, Степан Астахов, Михайло Кошевий і т.д.).

Ідейно-художня функція типових обставин у висвітленні глобальних проблем обумовлена місцем окремих героїв у класовому конфлікті, що впливає на подальший розвиток сюжетних ліній, як зовнішніх, так і внутрішніх. Розбіжність у поглядах на життя призводить до страшних трагедій. Саме непримиренність у соціальному конфлікті козаків і „нової влади” (комуністів) примушують Михайла Кошевого, закоханого у Дуняшу, вбити її брата: *„Мишка подошел к Петру в упор, тихо, не поднимая от земли глаз, спросил: – Навоевался?.. / Иван Алексеевич... глядя на Петра, стискивал зубы, боясь разрыдаться... / Петро засуетился... / –...Кум, не казните меня!..”* [7, 171-172]. Такі вчинки були характерними для громадянської війни.

Реципієнт може спостерігати важливу закономірність роману – відображення письменником складних і драматичних родинних взаємостосунків у трагічних сценах під час війни. Наприклад, М. Шолохов згадував про реальні факти такого випадку, коли жінка (у романі Дар'я) помстилася куму за смерть свого чоловіка. Її ненависть була спрямована не на всіх солдат, захоплених у полон, а на одного Івана Олексійовича, який насправді не вбивав Петра. Так, у романі „Тихий Дон” змальовуються трагічні ситуації, які відображають руйнацію стародавніх звичаїв, духовного багатства і, як наслідок, головного для кожної людини – родини.

Митці велику увагу приділяють роздумам, почуттям і вчинкам героїв, завдяки чому розкривається характер персонажів з великою переконливістю і майстерністю. Саме типові обставини, зокрема органічний взаємозв'язок індивідуального і типового допомагають героям змінити свої уявлення про навколишній світ. В. Тамахін у своєму дослідженні наводить слушну думку: *„...у художньому творі... спільне рухається у сюжеті через окреме, у діях і вчинках неповторної індивідуальності...”* [5, 29].

У художніх творах М. Шолохова і М. Стельмаха можна побачити настільки самостійні сюжетні лінії, що виокремлення будь-якої з них як основної інколи є умовним. Наприклад, революція, Перша світова і громадянська війни у М. Шолохова, показ життя мирних людей напередодні і

під час повстання, у період боротьби за землю у М. Стельмаха подаються через індивідуальні і загальні характеристики, що підпорядковані відображенню історії всього народу. І однією з характерних рис змалювання типових обставин у житті людей того часу ми вважаємо показ своєрідних мікрозібрань персонажів у романах.

Аналізуючи художні твори М. Шолохова і М. Стельмаха, можна помітити суттєву відмінність у відображенні ними типових ситуацій, під час яких вирішувалася подальша доля не однієї чи кількох людей, а всього народу. У романах М. Стельмаха „Кров людська – не водиця” та „Хліб і сіль”, на відміну від роману-епопеї М. Шолохова, ми не знайдемо значних описів зібрань персонажів. У Стельмаха розвиток характерів головних і другорядних персонажів є рушійною силою сюжету. Герої потрапляють у ситуації, які можна вважати типовими для буття більшої частини нації, відображеної у романах (Данило Підпригора у стані полковника Погиби, спілкування Мар'яна Поляруша, Юрія Дзвонаря та інших з вчителем Левченком).

У М. Шолохова, навпаки, можна спостерігати часті колективні зібрання старших козаків на чолі з отаманом, на яких розроблялися плани захисту рідної домівки від ворогів. На зборах також згадують минувщину, порівнюють її з існуючим сьогодні, констатуючи відхилення від традицій, що проявлялося у непокорі молоді звичаям (мікрозібрання старих козаків під час війни).

Герої роману „Тихий Дон” постійно відчують тягар пережитого. Вони зазнали не тільки фізичних, а й психологічних травм. Наприклад: „– *Здоровий я. – Григорий, не глядя на Чубатого, сплюнул... /– Скажи: убил ты человека? – чеканил, испытующе вглядываясь в лицо Григория, Чубатый. /– Убил. Ну? /– Стенить душа?.. / –Человека руби смело... Животную без потребности нельзя губить – телка, скажем, или ишу что, – а человека унистожай...*” [6, 265-266]. Будь-хто, потрапивши на війну, втрачає здоровий глузд (згадаймо Митрія Коршунова та велику кількість інших солдат). А отже, висловити свої думки можна було тільки у колі майже не знайомих тобі людей. Ці мікрозібрання, в даному випадку кількох солдатів під час недовгого відпочинку, допомагали пережити радикальні зміни в житті козаків.

У романах „Дров людська – не водиця”, „Хліб і сіль” М. Стельмаха не змальовуються докладно картини повстання, війни – це ніби невеликі замальовки порівняно з панорамою воєнних подій у романі М. Шолохова. Але письменник досягає такого розвитку сюжетних ліній, що відчуття „війни” постійно, хоч і приховано, присутнє у творах і визначає його головні конфлікти. Наприклад, Левко говорить: „– *Для пана його жінка – пані, а для мене моя – також пані, а не худоба... /– Зробимо з панів юшку, – дадуть нам свою землю, в пазуху не заховать*” [3, 611]. Ненависть до ворогів у тогочасному класовому конфлікті лунає не тільки на поодиноких зборах. Автор ставить за мету зображення і зміни думок людей усієї України (наприклад, зміна світогляду людей після повстання у романі „Хліб і сіль”).

М. Стельмах не намагається провести паралель між побутом багатіїв і хліборобів. Він ніби перериває сюжетні лінії, змальовує їх дещо відокремлено, досягаючи цим зображення поступового зростання ідейності у масах. Письменникові вдається показати відмінності навіть серед багатих селян, що збагатилися різними методами, у всьому шукали власного зиску, і тому ніколи не були щирі один з одним. Наприклад, у романі „Хліб і сіль” *„Січкар недолюблює Фесюка: він хоч і вибився у справжні господарі, але й досі все хоче робити по правді... А Фесюк не раз нацьковував і на нього людей за крадіжку лісу... Він, чудний, і не догадується, яку може радість і задоволення собою принести по-справжньому спритна крадіжка”* [4, 107].

Звернення письменників до реальної дійсності, втіленої у відображених типових обставинах життя народу, є одним із рушійних сил розвитку подій, а також основного конфлікту. Це головним чином передбачає і виявлення специфічних рис та їх зіставлення у характерах персонажів.

Для художнього осмислення проблеми "людина під час війни" М. Шолохов використовує такі типові обставини у змалюванні існування солдатів, в яких з найбільшою повнотою виявляються всі суттєві риси цих персонажів. Тому одне з центральних місць у сюжеті „Тихого Дону” займає зображення воєнних подій і того, як вплинули вони на долю хліборобів. Адже війна була найтяжчим випробуванням для кожної людини і для всього суспільства: *„... но перед глазами тысячи казаков – не шелк чужих знамен, шуриш, клонился к ногам, а свое буднее, кровное, разметавшись, кликало, голосило: жены, дети, любушки, небранные хлеба, осиротелые хутора, станицы...”* [6, 236]. Григорій – молодий офіцер, який глибоко розчарувався в подіях війни. Він добровільно пішов захищати свій рідний край, дотримуючись давніх традицій козаків, але розгубився в особистому розумінні життєвої істини, як і більшість солдат. Вони часто переходять з одного на інший бік у класовій боротьбі. Остаточно переконавшись у тому, що війна злочинна, стають дезертирами, намагаються повернутися до своїх домівок, щоб відчутти тепло рідної землі, родини. Ідейний зміст твору приводить до висновку, якою жорстокою є війна і якою самотньою є людина в її драматичній екзистенції.

Типовість трагічних обставин у романі „Тихий Дон” автор обґрунтовує так: *„...мне хочется сказать следующее: в отзывах английской прессы я часто слышу упрек в «жестоком» показе действительности. Некоторые критики говорили и вообще о «жестокости русских нравов»./ Что касается первого, то, принимая этот упрек, я думаю, что плох был бы тот писатель, который прикрашивал бы действительность в прямой ущерб правде и шадил бы чувствительность читателя из ложного желания приспособиться к нему.../ А жестокость русских нравов едва ли превосходит жестокость нравов любой другой нации...”*[8, 214].

Наведену думку письменника підтверджує наступний приклад з роману „Тихий Дон”: *„К Громку подкатилась волна движущихся на Вешенскую беженских подвод... Скрип колес, фырканы лошадей и овец, рев коров, плач*

детишек, стон тифозных, которых тоже везли с собой в отступ, опрокинули нерушимое безмолвие хутора, потаенно захоронившегося в вишневых садах. Так необычен был этот многообразный и слитный гомон..." [7, 297]. Так змальовано справжнє життя мирних людей під час війни. І хоч, здається, життя іде своїм звичним плином: жінки стають до роботи, народжують дітей, чекають повернення чоловіків, – та насправді живуть одним днем. Часто залишаючи свої домівки під час боїв, люди намагаються врятувати те, що можна взяти з собою, і знайти сховище від страшної реальності.

У М. Стельмаха також зустрічаємо своєрідний показ життя мирного населення, навіть тоді, коли по лісах розгулюють бандити або десь поряд проходять бої. Саме від контрастного змалювання художніх полотен стає моторошно, оскільки це також було типовим для зображеного письменником часу. Наприклад: *„До того місця, де востаннє з'явилася голова Тимофія, під'їжджав довбаний човник. ...по краях сиділи два хлопчакі – Григорій Шевчик і Варивон Очерет.../ – Дивись, чийсь ятери стоять. Чи не потрусити нам?../ Іще одно зусилля – і раптом вони обоє застигли в страшному заціпенні: із води, випереджаючи ятір, з'явилося спокійне, з напівзаплющеними очима обличчя Тимофія Горицьвіта"* [4, 204].

Аналогічне сприйняття дійсності мирними людьми вдало відображено у романі „Хліб і сіль" під час повстання селян: *„Люди зразу ж попрямували до церкви під захист богів... / ...Після монастиря медвинці з тиждень прожили в тривожних похололих лісах, зрідка по ночах заскакуючи в село.../ ...Цього ж дня, по першому сніжку, драгуни виїхали з Медвина, а надвечір в село почали входити і в "їжджати змучені люди. Радісно замукала худоба, поспішаючи до своїх ясел, наче в танці, закружляли собаки, навіть кури зраділи... Але найменше раділи люди, не знаючи, як вони стринуть завтрашній день"* [3, 643-646]. Мирні люди, знаходяться в невизначеному становищі під час повстання, намагаються дожити до завтрашнього дня і сподіваються, що він не принесе їм нового горя.

Можна відзначити типологічну близькість романів М. Шолохова і М. Стельмаха. Жанрова своєрідність цих творів значною мірою визначається психологічною насиченістю епізодів „війни" і мирного життя. У цьому аспекті показовим у М. Шолохова є відображення військового буття, у Стельмаха – відтворення роздумів про сенс війни. Багатоплановість у зображенні дійсності дозволила митцям своєрідно створити художню цілісність зовнішніх подай і внутрішнього (психологічного) розвитку героїв, а також показати взаємозумовленість і взаємопроникнення загального і окремого у характерах персонажів.

Отже, користуючись різними принципами зображення типових обставин буття людини, що у свою чергу є своєрідним відбиттям ментальності персонажів, обидва митці, керувались документальними дослідженнями і власним досвідом у висвітленні психологічного портрету персонажів, писали про реальні події і відчуття народу того часу. Типологічне зіставлення романів

дало змогу проаналізувати риси подібності та відмінності у показі характерних типових обставин з огляду на історичні та соціальні умови тогочасної дійсності. Своєрідне висвітлення письменниками буття солдатів і мирних людей під час і напередодні воєнних подій, повстань, роздуми про них, мають значний вплив на розвиток характерів персонажів і зумовлюють своєрідність розгортання сюжетних ліній романів. І саме талант майстрів слова дозволив вдало відтворити типові обставини, своєрідність сюжету і втілити реальні факти навколишнього світу в художні образи.

„Звичайно, не слід забувати, що образні і тематичні паралелі в романах двох письменників самі по собі ще не означають їх творчої близькості (хоч саме ними часто задовольняється критика). Подібні "збіги" можуть свідчити лише про те, що обидва митці художньо осмислюють один і той же життєвий матеріал, звертаються до одних і тих же соціально-психологічних типів. Свідченням творчої близькості письменників усі ці "збіги" можуть стати лише в тому випадку, якщо знаходимо певну подібність в їх творчій манері, у способах художньої обробки життєвих вражень і втілення їх у словесно-мовленнєвий матеріал мистецтва слова, в підході до людини і розуміння її внутрішнього світу,„ в оцінці конкретних подій" [9, 109]. А отже, проаналізований матеріал свідчить про глибокий зв'язок художніх систем М. Шолохова і М. Стельмаха.

Література

1. Кисель Н.А. Эпический мир М.А. Шолохова// Творчество писателя в национальной культуре России: Шолоховские чтения – 2000 / ред. Н.И. Глушков – Ростов н/Д: Ростовиздат, 2000. – 286 с.
2. Руденко-Десняк А. Верность герою. Размышления о прозе Михаила Стельмаха. – М.: Сов. писатель, 1980. – 295 с.
3. Стельмах М.П. Твори: У 7 т. – Т. I.: Хліб і сіль / Передм. С. Гуцала. – К.: Дніпро, 1982. – 656 с.
4. Стельмах М.П. Твори: У 7 т. – Т, 2.: Кров людська – не водиця. – К.: Дніпро, 1982. – 592 с.
5. Тамахин В.М. Поэтика Шолохова-романиста. – Ставрополь: Ставропольское книжное изд-во, 1980 – 271 с.
6. Шолохов М.А. Собрание сочинений: В 9 т. – Т. 1: Тихий Дон: Роман в 1-х кн. Кн. 1. – М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 2001. – 384 с.
7. Шолохов М.А. Собрание сочинений: В 9 т. – Т. 3: Тихий Дон: Роман в 4-х кн. Кн. 3. – М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 2001. – 384 с.
8. Шолохов М.А. Собрание сочинений: В 9 т. – Т. 8. – М.: ТЕРРА – книжный клуб, 2001. – 384 с.
9. Яремчук Н.В. Хемішуей і Гончар: взаємодія художніх систем. Дисертація а здобуття наук. ст. к.ф.н.: 10.01.05./ Мін. освіти і науки Південноукраїнський ержавний педагогічний університет ім.. К.Д. Ушинського – Одеса, 2003. – 168 с.

Анотація

Адамович А. Є.

У статті робиться спроба порівняльного аналізу сюжету і типових обставин у романах М. Шолохова і М. Стельмаха. Об'єктом дослідження виступають такі твори, як „Тихий Дон" та „Кров людська – не водиця", „Хліб і сіль". Дослідження дозволить більш повно розглянути диференціацію типових обставин у романах, що зумовлено прийняттям авторів певних версій подій, а також охарактеризувати сюжетно-композиційну своєрідність романів письменників.

Ключові слова: сюжет, типові обставини, персонаж, авторська позиція.

Аннотация

Адамович А. Е.

В статье делается попытка сравнительного анализа сюжета и типичных обстоятельств в романах М. Шолохова и М. Стельмаха. Объектом исследования являются такие художественные произведения, как «Тихий Дон» и «Кровь людская – не водица», «Хлеб и соль». Исследование позволит более полно рассмотреть дифференциацию типичных обстоятельств в романах, что обусловлено принятием авторами определенных версий событий, а также охарактеризовать сюжетно-композиционное своеобразие романов писателей.

Ключевые слова: сюжет, типичные обстоятельства, персонаж, авторская позиция.

Summary

Adamovich A.

The article gives the comparative attempt of the plot and typical situations of the novels written by M. Sholokhov and M. Stel'mah. The object of the research includes such works as „And Quiet Flows the Don" and „The Human's Blood is Not Water", „Bread and salt". The research will allow to more profound comprehension of the typical situations of the novels, that is characterized by the author's position, and to determine of the plot-composition's specific of the novels.

Key words: the plot, the typical situations, the character, the author's position.

Статья прорецензирована и рекомендована к печати кандидатом филологических наук, старшим преподавателем кафедры украинской и зарубежной литературы Мелитопольского государственного педагогического университета Хомчак О.Г.